

En skadad stensättning i Vallentuna Inför byggnation inom detaljplaneområde Haga 3

Särskild arkeologisk undersökning

Fornlämning Vallentuna 589
Ormsta 1:241
Vallentuna socken
Vallentuna kommun
Uppland

Jan Äblström

En skadad stensättning i Vallentuna

Inför byggnation inom detaljplaneområde Haga 3

Särskild arkeologisk undersökning

Fornlämning Vallentuna 589

Ormsta 1:241

Vallentuna socken

Vallentuna kommun

Uppland

Jan Ählström

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2015

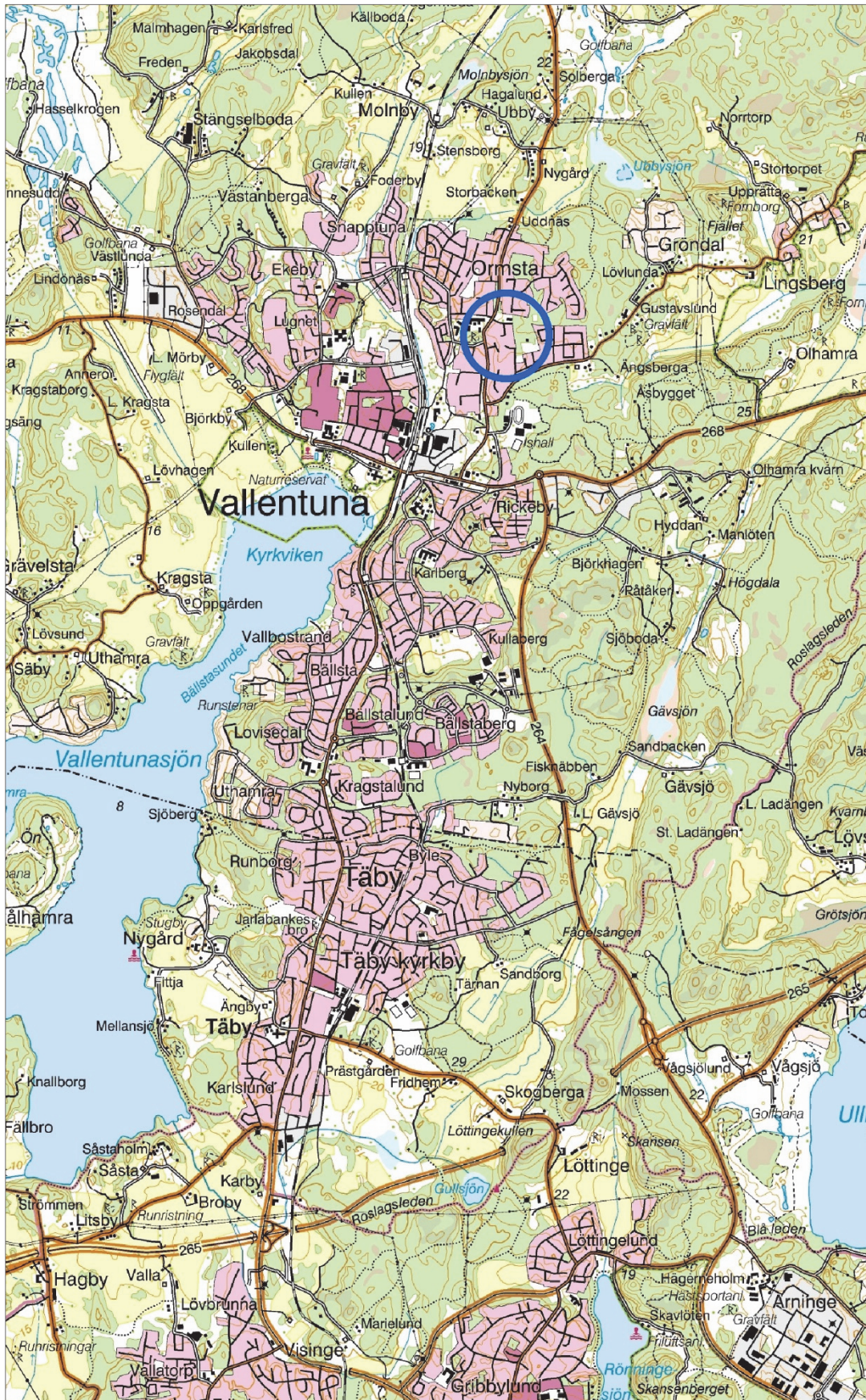
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-404-7

Tryck: Just Nu, Västerås 2015.

Innehåll

Sammanfattning.....	5
Inledning.....	7
Målsättning, metod och genomförande	7
Topografi och fornlämningsmiljö	9
Undersökningsresultat.....	9
Tolkning och utvärdering	12
Referenser.....	13
Tekniska och administrativa uppgifter	13
BILAGOR	14
Bilaga 1. Anläggningstabell.....	14

Figur 1. Undersökningsplatsens läge markerat med en blå ring. Utsnitt ur digitala terrängkartan. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

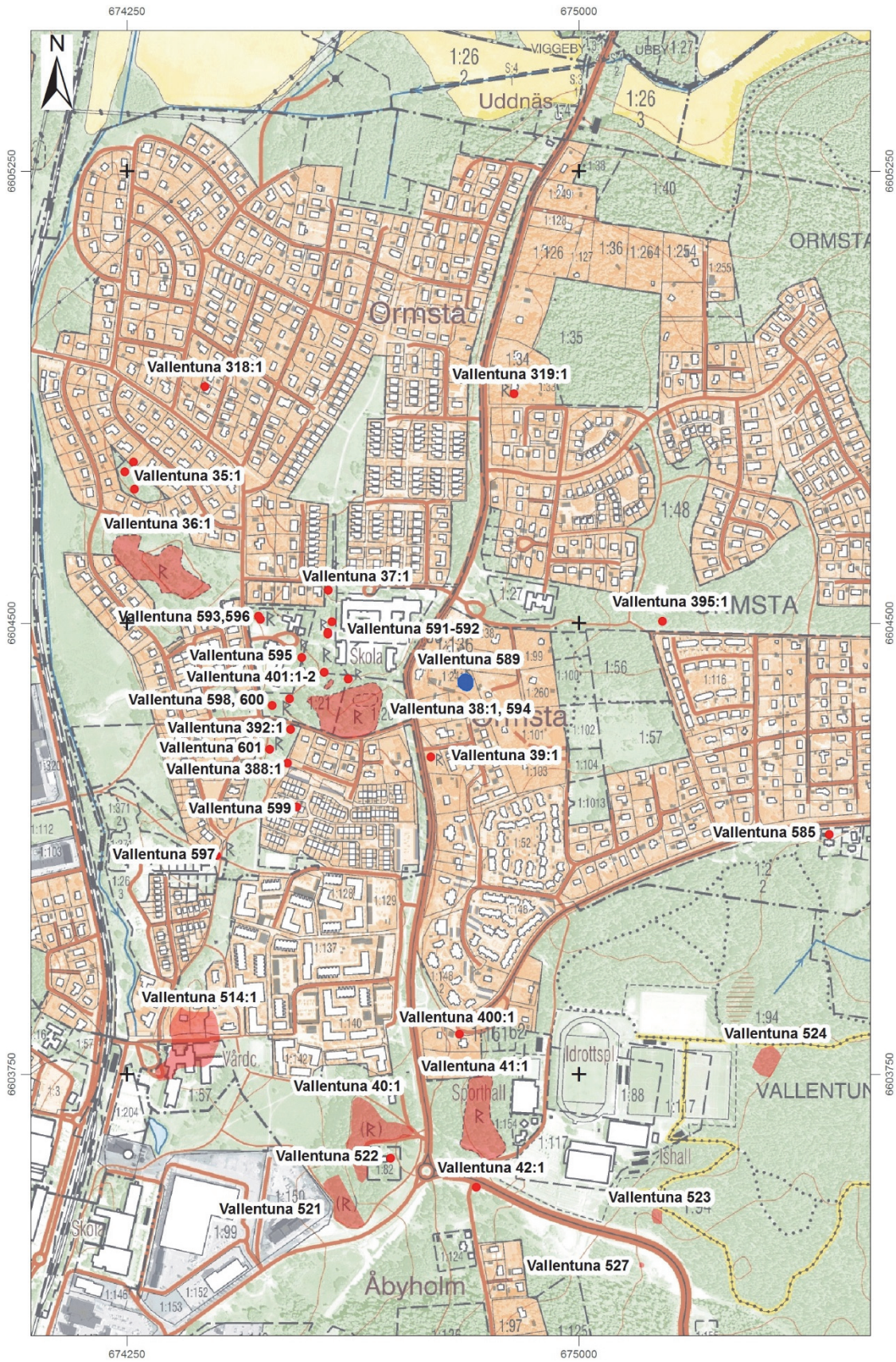
Stiftelsen Kulturmiljövård har efter beslut av länsstyrelsen utfört en särskild arkeologisk undersökning av en ensamliggande stensättning, Vallentuna 589.

Stensättningen var påtagligt störd, kantskadad, ur- och omplockad. Därtill hade stora mängder skräp i sen tid blivit nergrävda genom stenpackningen och uppeldade.

Ursprungligen har stensättningen varit 10,0 meter stor och rund, 0,6 meter hög samt haft en kantkedja av större stenar. Stenpackningen har varit en- till tvåskiktad och förhöjd i centrum. Stensättningen har anlagts kring ett markfast block.

Det påträffades inte någon begravning eller andra fynd.

Anläggningen bedöms som en trolig territoriell markering som, tillsammans med en närliggande liknande anläggning (Vallentuna 39:1), har markerat ett område vilket sammanfaller med inägorna till före detta Ormsta by väster om stensättningen. I anslutning till bytomten är fornlämningsbilden förtätad och där har en boplats från bronsålder påträffats.

Figur 2. Undersökningsplatsen markerad med en blå punkt och fornlämningarna som röda punkter och polygoner. Utsnitt ur digitala fastighetskartan. Skala 1:10 000.

Inledning

Vallentuna kommun har för avsikt att exploatera detaljplaneområdet Haga 3 i Ormsta och har ansökt om att få ta bort det gravröse (fornlämning Vallentuna 589) som finns i området. Stiftelsen Kulturmiljövård fick i uppdrag av länsstyrelsen att undersöka fornlämningen och länsstyrelsebeslut i ärendet fattades den 16 juni 2014 (lst dnr 4311-18126-2014) med stöd av 2 kap 13 § KML. Vallentuna kommun bekostade undersökningen som utfördes i november 2014. Jan Ählström var projektledare och har sammanställt rapporten.

Röset upptäcktes vid en utredning 2009 och under våren 2014 genomfördes en avgränsande förundersökning varvid det konstaterades vara ensamliggande (Lindbom 2009 och Ählström 2014). Enligt FMIS beskrivs röset som cirka 10 meter stort och 0,3–0,5 meter högt, lätt övermossat och skadat. Vid den avgränsande förundersökningen bedömdes röset som något mindre och dess status bedömdes som tveksam till följd av skadorna och en i övrigt stenig mark.

Målsättning, metod och genomförande

Mot bakgrund av fornlämningsbilden där gravar av äldre järnålderstyp, ensamliggande rösen och en stor mängd skålgropar är framträdande, bedömdes lämningen som enstensättning från bronsålder–äldsta järnålder.

Anläggningen förväntades hysa en begravning, troligast i form av en brandgrav med få fynd i form av brända ben fria från kol och sot, enstaka gravgåvor och rester av benbehållare och kanske ett bikärl. Anläggningen bedömdes också kunna vara helt fyndtom.

Undersökningen syftade till att bidra med kunskap om anläggningen genom att:

- beskriva eventuella sentida skadors påverkan på anläggningen
- klargöra anläggningens yttre och inre formelement
- klargöra gravskicket samt antalet gravlagda, ålder och kön
- klargöra förekomst av gravgåvor, deras antal och typ
- klargöra anläggningens datering
- sätta in anläggningen i den omgivande fornlämningsbilden

Undersökningen blev fördröjd i tid på grund av att avverkningen och bortforslandet av träden på platsen blev utdragen i tid.

Vid undersökningen öppnades en 134 m² stor yta runt fornlämningen och stenpackningen rensades fram. Begränsningen, stenarna i kantkedjan och i en möjlig inre kantkedja samt mittblocket mättes in med RTK-GPS. Anläggningen fotograferades. Enligt undersökningsplanen skulle anläggningen ritas i plan men på grund av årstiden utgick det momentet. Anläggningen undersöktes en halva åt gången, sektionen ritades i skala 1:20, varefter platsen efterbanades.

Figur 3. Den avschaktade ytan och stensättningen. Platsen är omgiven av 1900-talsbebyggelse vilket förklarar skadorna på anläggningen. Utsnitt ur den kommunala bakgrundskartan. Skala 1:1 000.

Topografi och fornlämningsmiljö

Fornlämningen ligger i ett stycke obebyggd skogsmark mitt i ett villaområde (se figur 2 och 3). Röset (Vallentuna 589) ligger i krönläge på en mindre höjdrygg 36 meter över havet. Höjdryggen som sträcker sig i öst–västlig riktning uppvisar synliga schaktskador både sydväst och norr om röset och det förekommer uppslängd skarpkantad sten, högar med dumpad sten och grus samt annan bråte. Den tidigare förundersökningen konstaterade stora gropar fyllda med modernt avfall söder om anläggningen. Det påträffades inget som tyder på förekomst av ytterligare gravar eller att det funnits en boplatz i omgivningen (Ählström 2014).

Från 1700-talets andra hälft till 1800-talets första hälft låg det ett torp på platsen (benämnt Henriksberg/Emriksberg på den häradsökonomisk kartan). Söder om röset finns en husgrund vilken kopplas till torpet. Den nuvarande bebyggelsen i omgivningen har uppförts under 1900-talets första hälft (Lindbom 2009).

Enligt FMIS är fornlämningsbilden förtätad väster om lokalen (se figur 2). Där finns bl.a. två gravfält (Vallentuna 36:1 och 38:1) som sammanlagt omfattar drygt 110 gravar. Tidigare undersökningar av gravar inom Vallentuna 38:1 visar på dateringar till äldre- och yngre järnålder och under gravarna framkom boplatzlämningar från bronsålder. Mellan de båda gravfälten och vidare söderut finns en stor mängd skålgropsförekomster som ligger mellan 25 och 30 meter över havet (t.ex. Vallentuna 37:1, 388:1 och 401:1-2). Söder om lokalen ligger ytterligare ett röse (Vallentuna 39:1) vilket restaurerades under 1980-talet. Röset är 13 meter stort, 0,8 meter högt och består av 0,4–0,6 meter stora stenar och det ligger på en liten höjd 25 meter över havet.

Undersökningsresultat

Det framkom en skadad anläggning (A200) på platsen som på grund av en flack profil snarast bedöms som en stensättning än ett röse. Det var endast den sydöstra delen som var välbevarad. I den resterande delen förekom sentida skräp både på men även under stenarna i stenpackningen vilket förklarar den kraftigt omrörda karaktären (se figur 4–5).

Utifrån det bevarade partiet var det möjligt att klargöra den ursprungliga storleken och konstruktionen. Stensättningen har ursprungligen varit 10 meter stor och rund till formen. Den har haft en kantkedja av meterstora stenar som omslutit en en- till tvåskiktad stenpackning. Den centrala delen har varit förhöjd, möjligen har den avgränsats av en kantkedja (A233), och anlagts runt ett markfast block.

Det påträffades inte någon begravning och anläggningen var fyndtom.

A200

Stensättning markerad med block, oregelbunden, 10,0×9,0 meter, 0,6 meter hög.

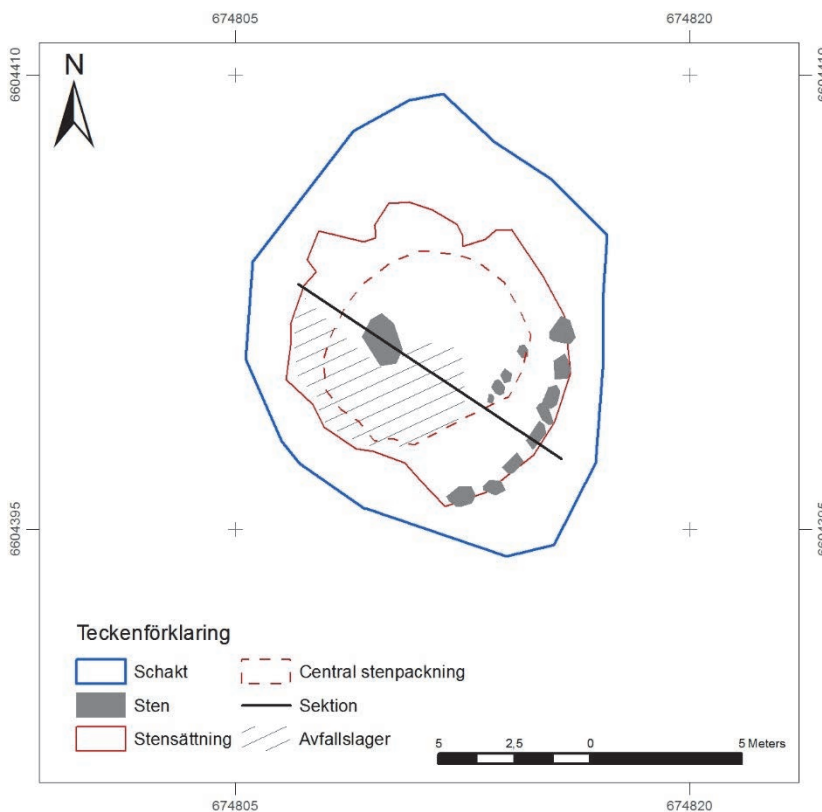
Belägenhet: X6604401 Y674811 Z26 m. ö.h.

Anläggningen låg i skogsmark och i krönläge på en mindre höjdrygg. Den var delvis synlig i markytan som en förhöjning med väl synliga stenar och delvis övertorvad.

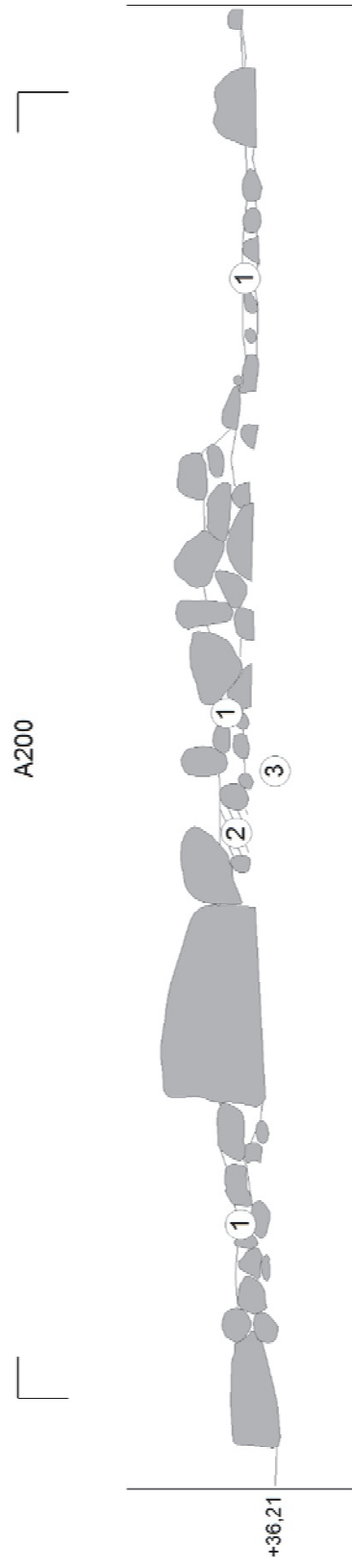
Efter avtorvning och rensning var stenpackningen vålavgränsad. I sydöst var en kantkedja av 1,0 meter stora stenar, i resterande delar var anläggningen kantskadad. Närmast kantkedjan var stenpackningen enskiktad och bestod av blandat material (0,1–0,5 meter stora stenar) med inslag av markfasta stenar. I den centrala delens sydöstra kant var en möjlig inre kantkedja av 0,5 meter stora stenar. Innanför kantkedjan var en tvåskiktad och 6,6×4,4 meter stor central stenpackning (A233) som var omörd, delvis om- och urplockad och bestod av blandat material (0,4–0,8 meter stora stenar) med inslag av markfasta stenar. Under den centrala stenpackningen förekom nedgrävt och bränt avfall (A200005). Något förskjutet mot nordväst i förhållande till anläggningens centrum låg ett 1,5×1,0 meter stort och 0,4 meter högt, markfast block.

Anläggningen var belägen i fin till grusig morän.

Anläggningen saknade begravning och var fyndtom.

Figur 4. Schaktplan. Skala 1:250.

Figur 5. Stensättningen, sektion från sydväst. Skala 1:50.
Lagerbeskrivning: 1) Humös jord 2) Bränt avfall 3) Fin till grusig morän.

Tolkning och utvärdering

Inledningsvis beskrevs syftet med undersökningen som är nedbrutet i sex önskade klargöranden och beskrivningar kring anläggningen (se sid 7).

Undersökningen visade att det fanns en stensättning på platsen. Vi gör bedömningen stensättning i stället för röse på grund av att den inte är påtagligt välvd utan mer flack i sektion. Vidare har undersökningen påvisat förekomst av en yttre- och eventuellt även en inre kantkedja. Stenpackningens centrala del har varit förhöjt och anlagt runt ett block.

Anläggningen var kraftigt störd. Den har blivit bortplockad och omrörd i samband med att avfall grävts ner och bränts. Endast stensättningens sydöstra del konstaterades vara relativt oskadd.

Det påträffades inte någon begravning eller några fynd.

Utifrån anläggningens storlek och gravformen med mittblock bedömer vi att den blivit anlagd under perioden yngre bronsålder–äldre järnålder. Dateringen sammanfaller med tidsställningen för de omkringliggande fornlämningarna.

Förundersökningen visade att stensättningen varit ensamliggande. Förekomsten av ytterligare en liknande och ensamliggande anläggning (Vallentuna 39:1) antyder att de har haft till funktion att markera gränsen för ett löst definierat område. Det är inte otänkbart att området i fråga motsvarar det runt före detta Ormsta by (vars tomt låg väster om gravfältet Vallentuna 38:1). Antagandet stärks av förekomsten av den äldre boplatsslämningen under gravfältet vilket påvisar en etablering på platsen innan gravarna anläggs. Även det sätt på vilket fornlämningarna ligger i förtätade grupper, till exempel den runt före detta Ormsta och en grupp strax norr om Åbyholm i sydlig riktning visar möjliga forntida områden, bygder. Då områdena har legat i relativ närhet till varandra är det fullt möjligt att det funnits behov av synliga territoriella markörer (se figur 2).

Referenser

Lindblom, C. 2009. Haga 3. Ormsta 1:18, 1:48, 1:56–57, 1:99–104, 1:108, 1:136, 1:238–241, 1:260–261, 1:445, 1:475, Vallentuna socken, Vallentuna kommun, Uppland. Särskild utredning etapp 1. Arkeologikonsult. Rapporter från Arkeologikonsult 2009:2305.

Ählström, J. 2014. Ett gravröse i Vallentuna, Inför byggnation inom detaljplaneområde Haga 3, Arkeologisk förundersökning, etapp 1, Fornlämning Vallentuna 589, Ormsta 1:241, Vallentuna socken, Vallentuna kommun, Uppland. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2014:40. Västerås.

Storskifte, 1765, Ormsta, LMS akt A112-30:1

Fornminnesregistret (FMIS)

<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Lantmäteristyrelsens arkiv, Lantmäteriverket

<https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor>

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM projekt nr:</i>	KM14057
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	4311-18126-2014, 2014-06-16
<i>Undersökningsperiod:</i>	24–26/11-2014
<i>Undersökningsyta:</i>	134 m ²
<i>Personal:</i>	Christian Gatti och Jan Ählström
<i>Belägenhet:</i>	Ormsta 1:241, Vallentuna socken och kommun, Stockholms län, Uppland
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 TM
<i>Koordinater:</i>	X6604396 Y674809
<i>Höjdsystem:</i>	Rh 2000
<i>Inmättningsmetod:</i>	RTK-GPS
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	En sektionsritning och 14 digitala fotografier (KM14057_01–14) slutförvaras hos ATA
<i>Fynd:</i>	-

BILAGOR

Bilaga 1. Anläggningstabell

Anl. nr	Typ	Gravform	Gravskick	Konstruktionsdetaljer	Anmärkning	Form	Storlek, m
A200	Grav.	Stensättning.	Inget identifierbart.	Inre och yttre kantkedja, förhöjt centrum, mittblock.	Skadad.	Orregelbunden.	10,0×9,0
A233	Stenpackning.	-	-	Central tvärsnittad packning av 0,4–0,8 meter stora stenar.	Omrörd.	Rundad.	6,6×6,0
A200005	Störning.	-	-	-	Avfallslager.	Orregelbunden.	6,3×4,4